

KOZMA TAMÁS – GÁL ATTILA – CEGLÉDI TÍMEA

A bolognai folyamat megvalósulása Közép-Európában⁽¹⁾

A bolognai folyamatról szóló tanulmányok közül kevés tekinthető a bolognai folyamat kívülről történő leírásának, elemzésének és megértésének célzatával készült „kritikai” vagy „magyarázó” alkotásnak. Jelen tanulmány erre tesz kísérletet, megállapításai egy összehasonlító munka eredményeként születettek (The Bologna-process in Central Europe, BCE, 2006-07). Tanulmányunk célja, hogy különböző közép-európai felsőoktatási rendszerekben (Ausztria, Horvátország, Magyarország, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Románia és Ukrajna példáján) bemutassa a bolognai folyamat működését, továbbá, hogy felfedje az irányelvek által meghatározott folyamat rejtett társadalmi-politikai mozgatórugóit. Az itt összefoglalt eredményekről A bolognai folyamat Közép-Európában című kötet számol be bővebben (Kozma – Rébay 2008).⁽²⁾

Az úgynevezett bolognai folyamatról – tehát az európai felsőoktatás folyamatban lévő reformjáról – szóló tudományos tanulmányokat két főbb kategóriába sorolhatjuk. (1) Az első kategória a részt vevő országok kormányzati jelentéseit, önértékeléseit, valamint azokat a szakértői elemzéseket foglalja magába, amelyek a tevékenységekről és a megvalósításról szólnak. Ennek a tanulmánycsoportnak a jellegzetes példái a European Universities Association (Európai Egyetemek Szövetsége) által kiadott Trend-jelentések (Trends Report I–V). A Trend-jelentések (2001–2007) kvalitatív és kvantitatív kutatási módszereket egyaránt alkalmaznak az eredmények hangsúlyozása érdekében, de egyúttal kiemelik az európai reformfolyamatot gátoló akadályokat is. Tudományos szempontból ezek az íráások „védekező álláspontúnak” tekinthetők. (2) A második tanulmánycsoportot ezzel ellentétben „támadó” jellegűnek nevezhetjük abban az értelemben, hogy megkérdőjelezi az egész reformfolyamatot céljaival, értékeivel és a mögötte álló filozófiával együtt. Míg az előbbi tanulmánycsoport jól rendszerezett, az utóbbi sporadikusabb és szerteágazóbb. A „támadó” jellegű tanulmányokat főként egyetemi tanárok és tudósok írják, akiknek célja a reformfolyamat egészének megváltoztatása vagy teljes eltörlése.

- (1) A tanulmány az Oktatásért Közalapítvány által támogatott, a Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központja (Center for Higher Education Research and Development: CHERD–Hungary) keretében megvalósult *A bolognai folyamat Közép-Európában (The Bologna-process in Central Europe – BCE)* című kutatás eredményeit mutatja be. A kutatás részletei a <http://cherd.unideb.hu/honlapon olvashatók>.
- (2) A könyvről a Felsőoktatási Műhely 2009/1. számában jelent meg recenzió. (a szerk.)

Közép-európai esetek

A bolognai folyamat valódi kihívást jelent az új EU-tagállamok számára. Noha miniszterei aláírták az eredeti megállapodást 1999-ben, legtöbbször csak 2004-ben lépett be a folyamatba. A bolognai folyamat visszautasítja az egyetemek hagyományos humboldti modell szerint értelmezendő szerkezetét és funkcióit, noha az itt elemzett régió felsőoktatási rendszereinek legnagyobb része erre a német modellre épül. A bolognai folyamat – mint a tudományos körökön kívülről, kormány-szintről érkező beavatkozás – különböző reformok összességének megnevezése, például a pénzügyek, a menedzsment („irányítás”) és a tantervek terén. Míg a felsőoktatási intézmények és az oktatók küzdenek az egyre növekvő társadalmi elvárásokkal és az egyre csökkenő kormányzati támogatással, az egyetemi autonómia elvesztésétől is tartanak. A bolognai folyamat ezért számos reform középpontjává és egyben társadalmi feszültségek kiindulópontjává is vált. A következőkben a bolognai folyamat közép-európai útját egy-egy ország markáns példáján keresztül mutatjuk be.⁽³⁾

Ausztria (Rébay 2008)

Ausztria a bolognai folyamat ajánlásainak megvalósítása szempontjából precedens-országnak tekinthető, mivel a folyamat megkezdéséhez szükséges intézkedéseket – a többi országhoz képest – korán bevezették. Egy friss európai kutatás, amely az egyes országokat „ellenőrzi”, megmutatta, hogy Ausztriában a megvalósítás aránya 75% körül van bizonyos területeken. Ausztria abban is kezdeményező szerepet vállalt, hogy a doktori képzést a bolognai rendszernek megfelelően alakítsa át. Az ország az intézmények átalakítása szempontjából is előkelő helyet foglal el. A kutatók szerint Ausztria azt tekinti következő fontos feladatának, hogy a munkaerőpiacon is elfogadják és elismerjék a bolognai folyamatban megszerzett diplomákat. A jogi szabályozás, például közszolgálati téren, már folyamatban van. Mindazonáltal a BA-fokok besorolása komoly vitákat váltott ki, mivel az MA-fokok egyenlővé váltak a diplomával. Az elemzők ezen kívül úgy vélik, hogy a felsőoktatás (nemzeti) problémáinak megoldásán túl a reform sikeressége a munkaerőpiac reakcióján is múlik.

Egyes felsőoktatás-kutatók (Ludescher és Waxenegger 1999) a jövőbeni változásokat szkeptikusan szemlélik. Úgy vélik, hogy a növekvő nemzetköziesedés ellenére az egyetemek túlnyomó többségének a feladata az marad, hogy az ország és a régió céljait és igényeit összehangolja oktatási és kutatási tekintetben egyaránt. Más részről az előrejelzések szerint az egyetemi hálózat racionalizálása nem adminisztratív úton fog végbemenni, hanem a bolognai folyamat hozadékaként.

A felsőoktatást érintő elemzés azt mutatja, hogy a kutatási tevékenység csaknem kizorul a BA-képzésből: egyfelől nem szerepel a feladatok között, hogy felkészítsék a hallgatókat az önálló kutatási tevékenységre, másfelől ezen a szinten az oktatóktól sem várják el a kutatómunkát. Ezért elképzelhető, hogy a PhD-képzések megvalósítása nemcsak az egyetemeken, hanem azokon kívül, kutatóintézetekben is lehetséges lesz.

Horvátország (Orosz 2008)

A bolognai folyamat összhangban van Horvátország európai integrációs politikájával, amelynek része a felsőoktatás terén megvalósítandó reform is. A Bolognai Nyilatkozat elveit beépítették a horvát Felsőoktatási Törvénybe (2004), amely elősegíti az Európai Felsőoktatási Térség megvaló-

(3) Az egyes országokról szóló elemzések teljes terjedelemben *A bolognai folyamat Közép-Európában* című kötetben olvashatók (Kozma – Rébay 2008).

sítását. Ezt követően bevezették az állami egyetemekre vonatkozó új pénzügyi tervezetet is. Az általános és a felsőoktatás irányítását egyesítették a Tudományos, Oktatási- és Sportminisztérium (Ministry of Science, Education and Sports) létrehozásával. Ezen kívül megalapították a Nemzeti Felsőoktatási Tanácsot, amely szakmai konzultációs szervként szolgál, valamint felelős a teljes horvátországi felsőoktatási rendszer minőségi működéséért és fejlesztéséért. A Tudományos Felsőoktatási Iroda pedig a kutatási tevékenységek értékelése, valamint a szakmai képzések elismerése terén nyújt segítséget.⁽⁴⁾

A legújabb kutatások szerint a horvát felsőoktatási rendszert komoly egyenlőtlenség jellemzi mind regionális, mind pedig intézményi szinten, amely a horvátországi felsőoktatás vezető személyiségeinek bevallása szerint általános problémát okoz a bolognai folyamat megvalósítása során, és megakadályozza a megfelelő pénzügyi, adminisztratív és oktatási háttér biztosítását.

A horvát felsőoktatási rendszerben nem ismeretlen a háromciklusos struktúra. Más európai országokhoz hasonlóan az egységesített BA- és MA-képzési szinteket elismerték bizonyos szakmai területeken. Mindazonáltal a tantervi szerkezet egységesítése kérdésében a horvátországi felsőoktatásra befolyással bírók nem értenek egyet. Ezek a reformok nem elégségesek, mivel a szakmai képviselői szervezetek és a munkáltatók csak kevés esetben vettek részt a tantervek kidolgozásában, és nehézségekbe ütközik az átválthatóság megvalósítása is. A doktori képzések tekintetében az egész ciklust új alapokra kellett helyezni, mégpedig a tutori irányításon túl a szervezett kurzusokra.

A 2005/2006-os évtől kezdve Horvátországban kötelezővé tették az Európai Kreditátviteli Rendszert (European Credit Transfer and Accumulation System, ECTS) annak érdekében, hogy felgyorsítsák az ország csatlakozását az európai csereprogramokhoz. A mobilitás elősegítése érdekében a bolognai folyamat másik fontos eszköze, az úgynevezett diplomamelléklet (Diploma Supplement) is bevezetésre került. Ezt az angol és horvát nyelvű dokumentumot 2008-tól kezdve kapják diplomájukhoz a horvát egyetemisták. A Bolognai Nyilatkozat elveivel összhangban az országban minőségbiztosítási elveket is bevezettek. Az egyetemek mindazonáltal önértékelési jelentéseikben elismerik, hogy hallgatóik érdekeinek figyelembevétele csak részlegesen történt meg.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy az országban számos kezdeményezés indult a bolognai folyamattal összhangban. A reform megvalósítását ugyanakkor nehezíti a felsőoktatásban jelen lévő kormányzati dominancia, valamint a kormány és a felsőoktatási szervezetek közötti, valamint maguk az intézetek közötti kommunikáció hiánya.

(4) Kidolgoztak egy számos intézményt lefedő ellenőrző mechanizmust is, amelynek feladata a Bologna-reformok megvalósításának nyomon követése. Horvátország két képviselője vesz részt a Nemzetközi Bologna Csoportban (Bologna Follow-Up Group), amely lehetőséget nyújt az országnak, hogy bekapcsolódjon a nemzetközi érdekegyesítés vérkeringésébe. A horvátországi egyetemek számos Tempus projektben vesznek részt, hogy megfelelő körülményeket teremthessenek a horvátországi felsőoktatási rendszer megreformálásához, valamint annak érdekében, hogy segítsék Horvátország beilleszkedését az Európai Felsőoktatási Térségbe.

Ebből a célból új intézmények alakultak. A pénzügyi alapelveket a Tudományos és Felsőoktatási Pénzügyi Tanács (Scientific and Higher Education Financing Council) dolgozta ki. Az etikai értékeket és alapelveket pedig a Tudományos és Felsőoktatási Etikai Bizottság (Scientific and Higher Education Ethics Committee) juttatja érvényre a tudomány és a felsőoktatás területén.

Magyarország (Barakonyi 2008, Pusztai – Szabó 2008)

A bolognai folyamatot sokféleképpen értelmezik a magyar felsőoktatás különböző területein tevékenykedő aktorok. Az ő érdekeik és motivációik szintén kérdésfelvetés és leírás tárgyát képezik.

A vélemények elsősorban a bolognai folyamat szükségességének megítélésében térnek el. A vita középpontjában az állam felsőoktatásban betöltött szerepe áll, valamint az egyéb résztvevők jogosultsága a felsőoktatás irányelveinek kidolgozásában. Ezek a viták részben a reformfolyamat különböző értelmezéseire vezethetők vissza, részben pedig a felsőoktatásra vonatkozó különböző érdekekre (közjő vs. egyéni érdekek). Az összeütközések egy részéért a felülről lefelé irányuló politikai döntési rendszer a felelős. Ebből ugyanis hiányzik a társadalmi konszenzus, amely létrehozna a szükséges mechanizmusokat és technikákat. A bolognai folyamat fedőnévként szolgál (mint „trójai faló”) a magyar felsőoktatás, s egyben az egész társadalom radikális reformjához (Pusztai 2008). A legsérülékenyebb csoportba azok a hallgatók tartoznak, akik éppen elhagyják az (új) rendszert frissen szerzett BA, illetve BSc diplomájukkal. Helyzetük kockázatos, mivel az új fokozatok helyzete bizonytalan a továbbtanulás és a munkaerőpiacra való belépés szempontjából. Amennyiben a hátrányos helyzetű hallgatók csoportjai tömegesen hagyják el a rendszert (amelynek bekövetkezését a szakértők előre jelzik), a felsőoktatási rendszer nem a társadalmi egyenlőséget támogatja, tehát nem azt a társadalmi funkciót, amelyet az 1989/90-es rendszerváltást követően felvállalt.

Románia (Szolár 2008, Bura 2008)

Románia 1999-ben aláírta a Bolognai Nyilatkozatot, és előkészítette a felsőoktatási rendszer reorganizációját, majd a Nyilatkozattal összhangban bevezette az új rendszert, és alkalmazza azt a 2005/2006-os tanévtől kezdve. A folyamat egyik jelentős megelőző eseménye volt 1998-ban a romániai Oktatási Minisztérium által a csökkentett idejű egyetemi („harmadfokú”) – az úgynevezett „egyetemi kollégiumi” – képzés bevezetése. Ennek oka a közoktatásban (és a különböző egyetemi campusokon) a képzett szakemberek hiánya volt. A felsőoktatási képzésekben részt vevő hallgatók alacsony száma a román közoktatási rendszer évtizedes teljesítményét példázza, beleértve a hallgatók nemi arányait is, amely az oktatói/tanítói pálya elnőiesedését jelzi Romániában. A csökkentett képzési idővel működő főiskolai képzést a romániai felsőoktatás 2005-ös reorganizációja során megszüntették.

A bolognai rendszer további szakmai képzéseket és az MA-fokozat megszerzésének lehetőségét biztosítja azok számára, akik középfokú intézményekben szeretnének tanítani. Fontos cél annak elkerülése is, hogy az oktatás értéke csökkenjen, amit a felsőoktatási intézmények számának növekedése okozhat. Az egyetemek ezért folyamatosan biztosítják a megfelelő és naprakész oktatást mind a központi intézményben, mind a különböző campusokon (amelyek földrajzi értelemben távol vannak az egyetemi központtól). A campusoknak minimális számú tudományos fokozattal bíró tanár-személlyel kell rendelkezniük, valamint modern, IT-eszközökkel és tudományos folyóirat-bázissal egyaránt felszerelt könyvtárral.

Újdonság, hogy a különböző campusok adminisztrációját a jövőben egységesíteni fogják, jelenleg ugyanis a hallgatók számát, beleértve az államilag finanszírozott helyek számát is, az adott kar dékáni hivatala határozza meg. Az oktatási rendszerről készített jelentés szerint (2006/2007) megállapítható, hogy a jelenlegi felsőoktatási rendszer nem versenyképes, nem biztosít egyenlő lehetőségeket mindenki számára, és a korrupció lehetőségeit is magában hordozza.

Szerbia (Gábrity Molnár 2008)

A bolognai folyamat elindítása annak a felsőoktatás-politikának a döntése volt, amely része a Szerbiában zajló általános változásoknak. A szerbiai felsőoktatás kutatása 2001-ben vált intenzívvé, amikor a kormányközeli új reformcsoportosulások ösztönzőleg tudtak hatni az oktatásra. A kormánynak máig határozott célja az európai felsőoktatási követelmények teljesítése, és a lehető leggyorsabb csatlakozás a nemzetközi egyetemi gyakorlatba. Az elmúlt 15 évben a felsőoktatási irányelveket a centralizáció (kormány), az autonómia (egyetem) és a reformok felügyelete (szakma) háromszögöszerű kapcsolata jellemezte. Úgy tűnik, hogy a munkaadók és a piaci résztvevők még mindig ki vannak zárva ebből a folyamatból. Manapság kétféle trend látszik kifejlődni vagy összezscsapni a felsőoktatás reformkísérletei során: egyfelől vannak a kormány által kiadott szabályozások, másfelől pedig megfigyelhetők az egyetemi körök újító törekvései is. Az értelmiség úgy véli, hogy az oktatási reform a politikától függ, mivel az intézkedések gyakorta egyetlen párton múlik, vagy a miniszter lojalitásától egy adott párthoz. A legtöbb hallgató támogatja a felsőoktatásban végrehajtandó reformokat. A régi rendszerben tanulók is szeretnék bekapcsolódní az új rendszerbe, mivel látják annak előnyeit és európai perspektíváit.

A szerbiai felsőoktatási reform viszonylag gyorsan és látványosan meg tudott valósulni. Ehhez szükséges volt az európai normákkal összhangban lévő akkreditációs rendszer bevezetése (2005). Mindez az intézményektől azt kívánja meg, hogy markáns arculatot, és belső értékelési rendszert alakítsanak ki. Az állami és magán felsőoktatási karok alkalmazkodnak a munkaerőpiac igényeihez is, és néhány éven belül lehetővé válik, hogy a kiadott diplomájuk használhatósága alapján automatikusan rangsorolhatók legyenek.

A Szerbiában élő kisebbségek oktatásügyére vonatkozóan a miniszteri jelentés sajnálatos módon csak a roma népesség felsőoktatására tér ki, a magyarokéra nem (2006). Nincsen pozitív elmozdulás a kisebbségi nyelvek felsőoktatásban történő alkalmazása terén. A magyarok relatív képzettségi hátránya nem a vajdaságban élő magyarok szerényebb képességeivel magyarázható: lehetőségeiket ronthatja az államnyelv ismeretének, valamint az anyanyelvű tanszékek, a képzett tanárok és a szükséges könyvek hiánya. Az anyanyelvi felsőoktatásba jelentkező hallgatókat ösztönözni lehet a megfelelő magyar nyelvű közoktatással, magasan kvalifikált oktatókkal, fejlett infrastruktúrával, szakkönyvek biztosításával, műszaki oktatási intézmények rendszerével, utazási lehetőségekkel, valamint a minőségi munkára történő ösztönzéssel.

Szlovákia (László 2008)

A bolognai folyamat 2008-ban már tízéves múltat tudhat magáénak. Az európai felsőoktatás ez alatt a relatíve rövid időn belül rengeteget változott. Ezek a változások még mélyrehatóbbak voltak az új tagállamokban, például Szlovákiában, amely 2004 óta az Európai Felsőoktatási és Kutatási Térség része. A korábbi oktatási rendszer (egyszintű, kreditrendszerre épülő elemeivel) jó alapot biztosított a felsőoktatási intézmények reformjaihoz. Kiemelkedően fontos, hogy Szlovákia az első országok egyike volt, ahol a bolognai folyamat általános megvalósítását törvénybe iktatták (Szlovákiában 2002. április 1-jétől). Mára a közvetítő intézmények mindegyike megkezdte működését. Feladatuk, hogy elősegítsék a változásokat a nemzetközi rendszeren belül.

A BA-szintről történő kilépés és az MA-szintre történő belépés bizonytalansága, az európai dimenzió leértékelése és a nemzetközi együttműködés gyengesége a kutatás területén mind az oktatók, mind a hallgatók részéről alacsony mobilitást eredményezett. Az azonban mindenképpen komoly eredménye az országnak, hogy viszonylag gyorsan és zökkenőmentesen sikerült a teljes

felsőoktatási rendszert a bolognai folyamatnak megfelelően átalakítani. Szlovákia előkelő helyet foglal el nemzetközi szinten is a bolognai folyamatban elért eredményei tekintetében.

Sajnálatos módon a magyar nyelvű felsőoktatás egyre periférikusabbá válik az országban egyoldalú, rendezetlen körülményei miatt, valamint amiatt, hogy nem képes felhasználni a modernizációs erőforrásokat. A szlovákiai magyar felsőoktatási rendszer nem tudja alkalmazni a bolognai folyamatot a BA-specializációk tekintetében, amely elősegíthetné a munkaerőpiacra történő gyors belépést. A tanárképzés túldimenzionált, hisz a 2005/2006-os évben tanulmányait megkezdő több mint 750 hallgatónak csupán 10%-a lesz képes öt éven belül magyar iskolákban tanítani. Ezekon a problémákon kívül hiányoznak a magyar lakosságra vonatkozó létfontosságú társadalmi és gazdasági érdekeket leíró tanulmányok is.

Szlovénia (Orosz 2008)

Szlovénia esete a bolognai folyamat „keleti narratíváját” példázza (a bolognai folyamat az „Európai Felsőoktatási Térségbe” történő csatlakozás által az Európai Unió integrációjának egyik elemét jelképezi). Szlovénia az Európai Unió kis országai közé tartozik, amelynek lakossága csökken, gazdasága nyitott és sérülékeny. A szlovén politikai elit a bolognai folyamatot az „Európához történő felzárkózás” valódi lehetőségének tekinti. Ez a filozófia mutatkozik meg a nemzetközi téren kifejtett tevékenységekben is. A szlovéniai felsőoktatás és a felsőoktatási irányelvek képviselői minden nemzetközi fórumon megjelennek. Kimagasló hűséggel viseltetnek az európai kezdeményezések iránt, és rendkívül aktívak az új utasítások megvalósításában. Ugyanakkor hazai viszonylatban kevesebb befolyással rendelkeznek a felsőoktatási irányelvek kidolgozói. A Tito-rezsimtől (illetve talán még régebről, a Balkán korábbi történelméből) örökölt intézményi autonómia erős, és az állam összehangoló ereje még ma sem elégséges. A bolognai folyamat, amely egy tipikus felülről lefelé irányított reformfolyamat, ezért sokkal kisebb esélyekkel rendelkezik. Az 1990-es évek politikai motivációja, vagyis Szlovénia saját önálló felsőoktatásának megteremtése nyilvánvaló ellentétben áll a Bologna-típusú európai egységesítési erőfeszítésekkel. A folyamatról sokkal többet beszélnek, mint amennyi aktuálisan megvalósult belőle.

Ukrajna (Gabóda – Gabóda 2008)

Az ukrajnai bolognai folyamat a bürokratikus ellenőrzés és koordináció tipikusnak nevezhető példája. A reformokért bürokratikus értelemben felelős személyek világosan elkülönítik a kinyilvánított és a rejtett célokat. A kinyilvánított cél az „Európai Felsőoktatási Térségbe” történő integráció. A rejtett motiváció az, hogy tovább fejlesszék a felsőoktatás hazai rendszerét Ukrajnában. A független Ukrajna összes kormányának alapvető politikai érdeke ez a kérdés. A felsőoktatás hazai rendszerének nemcsak az a szerepe, hogy képviselje az új államalakulat létezését és a korábbi politikai struktúráktól (Szovjetunió) való különbözőségét. Fő funkciója az új és hűséges értelmiségi réteg oktatása is, amely szorosan kötődik a független Ukrajnához. A döntések minden esetben visszautalnak a bolognai folyamatra (a modernizáció és a felzárkózás folyamatára), de általában az európai felsőoktatás és az ukrajnai hazai rendszer közötti különbségek felmutatásában végződnek. A kisebbségi felsőoktatásnak – amely a rendszer tekintélyes részét képezi Ukrajnában – vagy el kell fogadnia a bolognai folyamatot (a kormányzat által értelmezett módon), vagy háttérbe szorul.

Összegzés: a bolognai folyamat Közép-Európában

A Közép-Európában végbemenő felsőoktatási reformok ellentmondanak minden, az elmúlt 50 évben az oktatással kapcsolatban elhangzott szakértői javaslatnak és azoknak a szempontoknak, amelyek a nemzetközi szakmai és tudományos közösségekben általánosan elfogadottak voltak. A reformok jellemzői a következők:

- klasszikus értelemben felülről lefelé irányítottak (top-down modell), az intézmények, bizonyos szakmai csoportok vagy földrajzi, illetve társadalmi közösségek problémáinak megszólaltatása helyett;
- inkább a kormányzati szükségletek kielégítésére tervezték őket, és nem a felsőoktatási rendszerek problémáinak megoldására;
- kormányzati döntések jellemzik, amelyek kizárják a többi lehetséges felsőoktatási döntéshozót a folyamatból;
- nem veszik figyelembe a helyi vagy regionális szükségleteket, sem azt a környezetet, ahol az intézmények pénzügyileg és társadalmilag is elhelyezkednek;
- növelik a felsőoktatási rendszerek központosítását annak decentralizálása helyett;
- kizárják a gazdasági hatásokat és szükségleteket a felsőoktatási intézmények fejlesztéséből, amely ellentmond mindenfajta retorikának;
- nagyra értékelik a nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező szakértőket, míg a felsőoktatásban tanítókat és tanulókat leértékelik;
- rejtett módon és félrevezetően kommunikálják a reformokat, ahelyett, hogy az tiszta és egyszerű módon jutna el az érintettekhez, mégis úgy képviselik ezeket az eszmei követelményeket (az „Európai Felsőoktatási Térséget”), mintha bizonyos indikátorok szerint végrehajtandó feladatok lennének;
- folyamatosan változó és egyre inkább kiterjedő célok jellemzik, ahol a felsőoktatásban végbemenő változások nagyobb volumenű folyamatokká szélesednek ahelyett, hogy az előre látható jövő tekintetében néhány, de jól körülhatárolt és megvalósítható célt tűznének ki;
- az aktorok arra használják a „bolognai folyamatot” (Közép-Európában), hogy rejtett ambícióikat és a nagyobb oktatáspolitikai változásokat elfedjék vele, ahelyett, hogy a „bolognai folyamat” kizárólag a felsőoktatásra korlátozódna.

A „bolognai folyamatra” vonatkozó összes szkepticizmusunk ellenére a rendszer valószínűleg az európai felsőoktatás utolsó nagy erőfeszítése, hogy megmentse saját magát többek között a Világkereskedelmi Szervezet (World Trade Organization) által képviselt, a világgazdaságban már jelen lévő tendenciáktól, azaz a magán-felsőoktatási rendszer kialakulásától, és a felsőoktatás elüzletiesedésétől. A „bolognai folyamat” – az Európai Unió többi hősies erőfeszítéséhez hasonlóan – azt a célt szolgálja, hogy intézkedéseket hajtson végre az európai felsőoktatás védelmében, s így fenntartsa a nagyra értékelt „európai hagyományt”, vagyis a felsőoktatás megtartását a közszférában. Közép-Európa csatlakozása a „bolognai folyamathoz” azt jelenti, hogy ebben a régióban is megpróbáljuk a közszférában tartani a felsőoktatási rendszereket – annak ellenére, hogy a régió piacai a rendszerváltás óta nyitottak még az agresszív gazdasági expanziós törekvések számára is.

Amennyiben így tekintünk a „bolognai folyamatra”, számos – első látásra ellenszenves – jellegzetesség megmagyarázható. Az egyik ilyen jellegzetesség a kormányzati szféra dominanciája a felsőoktatási reformok terén – amely Közép-Európára korábban is nagyon jellemző volt. A közszféra

ilyen vagy olyan módon kormányzati szféra, és a kormányzatok képviselik a közszférát (vagy jól, vagy kevésbé szerencsés módon). Az úgynevezett „kabinetpolitizálás”, vagyis a köz kizárása a döntéshozó folyamatokból, és a főként felülről lefelé irányított reformok is mind jellegzetes tulajdonságai az állami felsőoktatási rendszereknek. Ezekkel együtt kell élni, amennyiben a felsőoktatást meg kívánjuk tartani a közszférában.

Az eddig elmondottak nem mondanak ellent annak a ténynek, hogy a „bolognai folyamat” retorikája tele van a gazdasági szférának címzett válaszokkal. A felsőoktatás nem nyitható meg a gazdasági szféra felé állami átszervezéssel (kivéve a privatizálódó felsőoktatást, amely nem szerepel a „bolognai folyamat” céljai között), ezt kizárólag a magánbefektetők által irányított és szervezett intézmények által lehet megvalósítani. A szakmai képzést biztosító intézmények bevonása a „bolognai folyamatba” mindazonáltal azt jelenti, hogy ezeket az intézményeket a közszféra védelme alá helyezik. (A középfokú oktatásban mindezt francia modellnek hívják, és gyakorta váltotta ki – főleg német – szakértők kritikáját.) A „bolognai folyamatot” irányító szakmai csoportok és a nemzetközi vezető testületek kezdeményezései (pl. alapkurzusok a hallgatók munkavállalásra történő felkészítése céljából) vagy nem realizálódtak még, vagy csak egy többcsatornás felsőoktatási rendszerben valósíthatók meg. A cél az, hogy a fiatalok európai identitással rendelkezzenek és Európa bármelyik egyetemére beiratkozhasanak, nem pedig az, amire a fiatal európai munkavállalóknak szükségük van (őket, amennyiben szükséges, egyébként is elküldik képzésekre és ezeknek a költségeit kifizetik a nemzetközi vállalatok). Ez leginkább a középosztálybeliek célkitűzésének tűnik – azon európai középosztály kívánságának, amelyet legnagyobbbrészt köztisztviselők alkotnak, és amelyet véd a közszféra.

Ezek a célok csak részben váltak realitássá Közép-Európában – különösen azért, mert itt a reformok nem a „bolognai folyamat” céljainak megvalósítására irányulnak, hanem a legutóbbi rendszerváltások igényeinek kielégítésére. Ebben a régióban a „bolognai folyamat” fő vezető céljai összekeverednek a nemzetállamok megteremtésének hasonlóan világos céljaival. Ezen kívül a „bolognai folyamat” eszközei (európai kreditrendszer, minőségbiztosítás) nemcsak a felsőoktatási intézmények állami irányítását segítik elő, hanem a kormányzatok még mindig kétséges dominanciáját is a felsőoktatásban, valamint annak legitimitációját a nemzetközi szinten. A közép-európaiak gyakorta érzik azt, hogy a „bolognai folyamat” teljesen ellentétes irányba fordult. A kormányok saját céljaikat kívánják „bolognaizálni”, amelyek ráadásul kifejezetten ellentmondanak a Bolognai Nyilatkozat elveinek.

Mindezek világossá teszik, hogy a közép-európai felsőoktatás csak úgy maradhat független és versenyképes, ha bizonyos védelmező funkciók valóban megmentik azt a magán felsőoktatás által teremtett nemzetközi versenytől. Ha a kormányok visszalépnének a felsőoktatás támogatásától, az a felsőoktatás gyors leépülését jelentené az egész régióban. A függetlenség feladása, a kormányoknak történő alávetettség és a függetlenség nyilvánvaló korlátozása az ár, amelyet a régióban a felsőoktatási intézményeknek fizetniük kell a protekcionista környezetben, az „Európai Felsőoktatási Térségben” történő megmaradás érdekében.

Irodalom

- Barakonyi Károly (2008): Bologna Hungaricum. In Kozma Tamás – Rébay Magdolna (szerk.) (2008): *A bolognai folyamat Közép-Európában*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest (Az Oktatás és társadalom sorozat 2. kötete), 48–67. o.
- Bura László (2008): A bolognai folyamat a romániai magyar pedagógusképzésben. In Kozma Tamás – Rébay Magdolna (szerk.) (2008): *A bolognai folyamat Közép-Európában*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest (Az Oktatás és társadalom sorozat 2. kötete), 166–178. o.p.
- Gabóda Béla – Gabóda Éva (2008): A bolognai folyamat Ukrajnában. In Kozma Tamás – Rébay Magdolna (szerk.) (2008): *A bolognai folyamat Közép-Európában*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest (Az Oktatás és társadalom sorozat 2. kötete), 179–203. o.
- Gábrity Molnár Irén (2008): A bolognai folyamat Szerbiában az Újvidéki Egyetem példáján. In Kozma Tamás – Rébay Magdolna (szerk.) (2008): *A bolognai folyamat Közép-Európában*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest (Az Oktatás és társadalom sorozat 2. kötete), 107–128. o.
- Kozma Tamás – Rébay Magdolna (szerk.) (2008): *A bolognai folyamat Közép-Európában*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest (Az Oktatás és társadalom sorozat 2. kötete)
- László Béla (2008): A szlovákiai és a szlovákiai magyar felsőoktatás a bolognai folyamat tükrében. In Kozma Tamás – Rébay Magdolna (szerk.) (2008): *A bolognai folyamat Közép-Európában*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest (Az Oktatás és társadalom sorozat 2. kötete), 204–236. o.
- Ludescher, Marcus – Waxenegger, Andrea: Zum Stand der Internationalisierung an drei österreichischen Universitäten. In: PECHAR, Hans – PELLERT, Ada (Hrsg.): Internationalisierung Österreichischer Universitäten. Internationalization of Austrian Universities. *Zeitschrift für Hochschuldidaktik Beiträge zu Studien, Wissenschaft und Beruf*. 1999/1. 111–125. pp.
- Orosz Anna (2008): A bolognai folyamat Horvátországban. In Kozma Tamás – Rébay Magdolna (szerk.) (2008): *A bolognai folyamat Közép-Európában*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest (Az Oktatás és társadalom sorozat 2. kötete), 86–106. o.
- Pusztai Gabriella – Szabó Péter Csaba (2008): *A bolognai folyamat recepciója Magyarországon*. In Kozma Tamás – Rébay Magdolna (szerk.) (2008): *A bolognai folyamat Közép-Európában*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest (Az Oktatás és társadalom sorozat 2. kötete), 68–87. o.
- Pusztai Gabriella (2008): The Bologna Process as a Trojan Horse: Restructuring the Higher Education in Hungary. *European Eduvation* 40:(2), 85–102. o.
- Rébay Magdolna (2008): Az osztrák felsőoktatás nemzetköziesedése. In Kozma Tamás – Rébay Magdolna (szerk.) (2008): *A bolognai folyamat Közép-Európában*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest (Az Oktatás és társadalom sorozat 2. kötete), 237–266. o.
- Szolár Éva (2008): A bolognai folyamat Romániában. In Kozma Tamás – Rébay Magdolna (szerk.) (2008): *A bolognai folyamat Közép-Európában*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest (Az Oktatás és társadalom sorozat 2. kötete), 145–165. o.

- Trends I: *Trends in Learning Structures in Higher Education*. Haug, G. – Kirstein, J. (1999): European Universities Association. <http://www.eua.be> 2007. 05. 30.
- Trends II: *Towards the European Higher Education Area*. Survey of Main Reforms from Bologna to Prague. Haug, G. – Tauch, Ch. (2001): European Universities Association. <http://www.eua.be> 2007. 05. 30.
- Trends III: *Progress Towards the European Higher Education Area*. Reichert, S. – Tauch, Ch. (2003): European Universities Association. <http://www.eua.be> 2007. 05. 30.
- Trends IV: *European Universities Implementing Bologna*. Reichert, S. – Tauch, Ch. (2005): European Universities Association. <http://www.eua.be> 2007. 05. 30.
- Trends V: *Universities Shaping the European Higher Education Area*. Crosier, D. – Purser, L. – Smidt, H. (2007): European University Association. <http://www.eua.be> 2008. 02. 09.